

پیشگفتار

در گذشته‌ای نه چندان دور، مسئله تربیت کودکان و رفتار با آنها، دغدغه‌ای محسوب نمی‌شد. والدین در مواجهه با فرزندان خود به صورت فطری و غریزی عمل می‌کردند و اغلب هم در این زمینه موفق بودند یا لاقلاً نشانی از عدم موفقیت مشاهده نمی‌شد. امروزه روش‌های تربیتی سنتی و فطری به کلی منسوخ شده است و بروز ناهنجاریهای رفتاری در کودکان و پیامدهای ناگوار آن هم برای خود کودکان و هم برای خانواده و والدین آنها باعث شده است که مسئله تربیت کودک به عنوان یکی از پیچیده‌ترین و غامض‌ترین مسائل روزانه مطرح شود و صاحب‌نظران بسیاری را به قلم‌فرسایی و تئوری پردازی در این زمینه وادار کرده است.

با وجود تغییرات این چینی در این موضوع، متأسفانه هنوز در کشور ایران، مراجعه به مشاور و متخصص برای کسب دانش و آگاهی نسبت به چگونگی رفتار با فرزند و حل مشکلات رفتاری کودکان، جای مناسبی در فرهنگ عمومی باز نکرده است. اکثر قریب به اتفاق والدین، به شیوه آزمون و خطا با کودکان خود برخورد می‌کنند و اغلب هم به خطا می‌روند. در این میان هر گاه به مشکلی برخورد کردند، باز هم سراغ متخصص نمی‌روند و ترجیح می‌دهند مشکل خود را با افراد دیگر خانواده، همسایه‌ها، همکاران و دوستان خود در میان گذاشته و به اصطلاح از تجارب آنها استفاده کنند. غافل از اینکه شاید هیچ یک از این افراد صلاحیت نداشته باشند و به صرف بیشتر بودن تجربه نمی‌توانند مرجع خوبی باشند. ای بسا که تجارب تربیتی آنها سراسر اشتباه باشد.

از جمله افرادی که در این زمینه می‌توانند مورد مشورت والدین و بویژه مادران قرار گیرند مبلغین مذهبی و سخنرانان و گردانندگان جلسات مذهبی می‌باشند. بجاست که این افراد اطلاعات مختصری در زمینه روانشناسی رشد، رفتار با کودک و پیشگیری و مقابله با اختلالات رفتاری کودکان کسب کنند تا بتوانند ضمن پاسخگویی نسبی به سوالات مادران در مورد فرزندان، آنها را به سمت مراجعه به مشاور متخصص و مطالعه در مورد مشکلات کودکان سوق دهند. بیشتر افرادی که با مبلغین مذهبی سروکار دارند، افراد متدین و مذهبی هستند که مایل به تربیت دینی فرزندان خود می‌باشند. مطالب این متن آموزشی شامل نکاتی در مورد تربیت فرزند، روانشناسی رشد، راههای برقراری ارتباط موثر با فرزندان و نکاتی در مورد تربیت اخلاقی و اسلامی فرزندان می‌باشد.

نکته بسیار مهمی که در اینجا ذکر آن ضروری است این است که مطالب این دوره به هیچ عنوان جهت ایفای نقش یک مشاور تربیتی کفایت نمی‌کند و تنها پیش‌درآمدی برای مطالعه بیشتر و آشنایی با مفاهیم تربیتی و تربیت دینی می‌باشد. خوانندگان ضمن آشنا شدن با مسئله تربیت کودک به این مسئله واقف خواهند شد که در هنگام مواجهه با سوالات تربیتی از سوی مادران، ضمن دادن یک پاسخ کوتاه و موجز به آنان، حتماً باید توصیه کنند که به متخصص روان‌شناسی تربیتی و مشاور خانواده مراجعه شود.

بهداشت و سلامت روان و جسم مادر در هنگام بارداری، عامل بسیار مهمی در تولد یک فرزند سالم و صالح است. دوران حمل با وجود اینکه نشانه‌ی تولد قریب‌الوقوع یک نوزاد است و شادی و خوشحالی بسیاری برای خانواده بدنبال دارد، برای مادر دورانی سخت، سنگین، توأم با دلهره و اضطراب و همراه با انواع عوارض جسمی و روحی است.

همسر و در کنار او سایر اقوام و نزدیکان در این دوران باید به طور کامل از مادر باردار مراقبت و حمایت کنند و لحظه به لحظه رعایت حال او را بنمایند. کمترین برخورد ناسالم، داد و فریاد، سخنان ناپسند و دلپره‌آور، بداخلاقی و هر نوع آزاری نسبت به مادر باردار علاوه بر اینکه به خود او صدمه می‌رساند، بلکه در طفل بی‌گناه هم آثار سوء گاه جبران ناپذیری به جای می‌گذارد.

در قرآن مجید دو بار یکی در سوره لقمان آیه ۱۴ و دیگری در سوره احقاف آیه ۱۵ تصریح شده است که بارداری رنج فراوانی برای مادر در بر دارد و به رعایت حال او سفارش شده است.

مسائل دوران بارداری

در دوران بارداری وضعیت داخلی بدن زن، دگرگون می‌شود. بعضی از غدد مترشحه داخلی، ترشحات بیشتری می‌کنند و سوخت و ساز بدن تغییر می‌کند، غذا خوردن برای زن باردار سخت می‌شود. رژیم غذایی زن حامله هم برای سلامت خود او و هم برای سلامتی جنینی که در شکم دارد از هر نظر بسیار حساس است و باید تحت نظر مشاور تغذیه باشد. جنین در رحم برای تشکیل اندامهای مختلف نیاز به مواد آهکی و آهنی دارد و رژیم غذایی مادر او برای رفع این نیازها باید بدقت توسط یک متخصص تغذیه، تنظیم شود.

دین مبین اسلام نه تنها در باره تغذیه در دوران بارداری بلکه در خصوص نوع لباس، رنگ لباس، کفش، رفت و آمد مادر، رفت و آمد افراد محرم و نامحرم در خانه در ایام بارداری زن و هر آنچه که ممکن است تهدیدی برای آرامش زن حامله به شمار رود، دستورات اکیدی دارد. خود بارداری در دین اسلام نوعی عبادت است و حتی برای مادر حامله بی حرکت، حسنه نوشته می‌شود. رسول اکرم (ص) می‌فرماید: وقتی زن حامله می‌شود، به منزله انسان روزه دار، شب زنده دار برای عبادت و مجاهد به جان و مال در راه خداست. (بحار ج ۱ ص ۱۰۶)

وضع حمل

لحظه شیرین ولادت نوزاد، برای مادر یکی از سخت‌ترین و دردناک‌ترین لحظه‌هاست. مادر برای بر زمین گذاشتن باری که با مشقت فراوان نه ماه با خود حمل کرده است، درد شدید و رنج سنگین و مشقت فوق‌العاده‌ای را تحمل می‌کند. رسول اکرم (ص) در این رابطه می‌فرماید: زمانی که حمل خود را بدنیا آورد، برای او اجری است که عظمت و بزرگیش قابل درک نیست. (بحار ج ۱۰۱، ص ۱۰۶) همچنین طبق فرمایش آن بزرگوار، بعد از زایمان باید به زن خرما خورانید. دین مبین اسلام جهت تأمین بهداشت جسم و روان مادر و نوزاد به مسئله زایمان، اطاق زایمان، قابله و افرادی که در آن اطاق حضور دارند، اهمیت بسیاری می‌دهد.

نوزاد

زمانی که امام حسن مجتبی (ع) به دنیا آمد، جد بزرگوارش دستور دادند که او را در لباس سپید بپوشانند، آنگاه کودک را در آغوش گرفت و بوسید و در گوش راستش اذان و در گوش چپش اقامه خواند و او را حسن نامید.

روایت است که باید نخست در گوش نوزاد اذان و اقامه گفت، سپس کام نوزاد را با آب فرات و تربت پاک حسین (ع) برداشت و اگر هیچ یک در دسترس نبود، باید با آب باران کامش را برداشت. بعد از آن باید شکر خداوند به جای آورد و دست آخر به نوزاد شیر داد.

اولین عضو بدن نوزاد که به کار می‌افتد، گوش اوست برای همین واجب است که اولین کلامی که می‌شنود و در روحش ثبت می‌کند صدای ملکوتی اذان و اقامه باشد .

از معصومین علیهم السلام روایت است که روز هفتم ولادت کودک باید چند مسئله را رعایت کرد. نخست نام نیکو بر نوزاد بنهند. بعد سر نوزاد را بتراشند و به وزن مویش صدقه بدهند، بعد عقیقه کنند و گوشت عقیقه را به همسایگان بدهند ، سپس سر نوزاد را به زعفران آغشته نمایند ، بعد اگر پسر است او را ختنه کنند. نوزاد را غسل بدهند و تهنیت بگویند). وسائل ج ۱ ص ۴۱۱) روایت است که هنگام غسل دادن نوزاد نیت شود که این نوزاد را برای خدا غسل می‌دهم و سپس اول سر و بعد جانب راست و بعد سمت چپش را بشویند. (غررالحکم ص ۴۷)

نوزاد و تربیت دینی

حضرت امیر (ع) می‌فرماید اسراری که در نهاد انسان پایه‌گذاری شده است در طول ایام آشکار می‌شود. (غررالحکم ص ۴۷) برخلاف تصور عامه که نوزاد هیچ چیز نمی‌فهمد، او اصوات و صداها را تشخیص می‌دهد و مناظر و اشکال را می‌بیند و اعصاب و مغزش از آنها متأثر می‌گردد. لذا نمی‌توان گفت دیدنیها و شنیدنیها هیچ تأثیری در نوزاد ندارند و نسبت به آنها بی‌تفاوت است. جمله‌ها اگرچه برای نوزاد معنایی ندارند ولی روح او بسیار حساس است و کلمات در ذهن او نقش می‌بندد .

نوزاد به تدریج با آن جمله‌ها مانوس و آشنا می‌شود و همین آشنایی ممکن است در آینده او موثر باشد. انسان با هر کلامی که آشنا تر باشد ، به وقتش معنای آن را بهتر درک می‌کند. انسانها قیافه آشنا را از نا آشنا بیشتر دوست دارند. نوزادی که در يك محیط مذهبی رشد یافته و صداها مرتبه آهنگ دلربای تلاوت قرآن و لفظ زیبایی نام خدا را شنیده و با چشمش منظره نماز خواندن والدینش را دیده ، با نوزادی که در محیطی بی‌اعتقاد و شاید فاسد پرورش یافته و گوشش با شنیدن نغمه‌های حرام و چشمش با دیدن مناظر فحشا انس گرفته است ، هرگز یکسان نیستند .

پدر و مادر دلسوز و آگاه برای تربیت فرزندان خویش ، هیچ لحظه‌ای را از بدو تولد فرزند از دست نمی‌دهند و از هر فرصتی برای مانوس ساختن آنها با اصوات و مناظر خوب کمال استفاده را می‌کنند. برای همین است که پیامبر اکرم (ص) به پیروانش دستور داده که به محض تولد نوزاد در گوش راستش اذان و در گوش چپش اقامه بگویند. پیامبر می‌دانست که نوزاد معانی عمیق اذان و اقامه را درک نمی‌کند ولی از تأثیر عمیقی که همین الفاظ بر سلسله اعصاب ظریف نوزاد بر جای می‌گذارد، غافل نبود. ایشان به این نکته توجه داشتند که این جملات در روح و روان کودک نقش می‌بندد و او با این کلمات مانوس می‌شود .

به علاوه پیامبر اکرم (ص) با این سفارش می‌خواستند به پدران و مادران گوشزد کنند که در تعلیم و تربیت کودک درنگی جایز نیست و این باور که تربیت فرزند مثلا از دو سالگی آغاز می‌شود ، مردود می‌باشد. يك والد آگاه با گفتن اذان و اقامه در گوش نوزاد ، آینده او را اعلام می‌کند و کودکش را در گروه خداپرستان ثبت نام می‌نماید .

اثر تربیتی بر نوزاد تنها اختصاص به شنیده‌ها ندارد. بلکه به طور کلی می‌توان گفت هر چیزی که به وسیله یکی از حواس در مغز و اعصاب کودک اثر بگذارد در زندگی آینده‌او موثر خواهد بود. مثلا نوزادی که اعمال منافی عفت را مشاهده نماید ، گرچه در ابتدا چیزی تشخیص نمی‌دهد ولی روح و روانش از این حادثه متأثر خواهد شد. همین مسئله می‌تواند برای کودک منشاء انحراف اخلاقی باشد. به همین دلیل در اسلام سفارش شده است که عمل نزدیکی بین زن و شوهر نباید در حضور کودکی که در گاهواره خوابیده است انجام شود.

تغذیه نوزاد

روزي نوزاد به قدرت خداوند در سینه مادرش با او به دنیا می‌آید. ترکیب ایده‌آل شیر مادر که همگام با رشد نوزاد تغییر می‌کند، ترکیب منحصر به فردی است که در سراسر جهان یافت نمی‌شود. قرن‌ها قبل از اینکه متخصصان و پزشکان با انجام آزمایشات پیچیده به این نتیجه برسند، رسول گرامی اسلام (ص) فرموده است که برای کودک هیچ شیری بهتر از شیر مادر نیست. (بخار ج ۱۰۳، ص ۳۲۳) اگر خدای ناکرده مادر شیر نداشت، در اسلام سفارش شده که برای نوزاد دایه‌ای بیابورند و در مورد شخصیت دایه و خصوصیات اخلاقی او سخت مواظب باشند. روایت شده است که از انتخاب دایه بدکاره، روانی، احمق، کم دید، یهودی، نصرانی، مجوس، شرابخوار و مال حرام خور اکیدا پرهیز شود. اولین شیری که از سینه مادر ترشح می‌شود آغوز نام دارد و حاوی مواد مغذی فراوانی است که نوزاد را بر علیه بیماریها و عفونتها مصون می‌سازد. در اسلام آمده است که کودک باید دو سال از شیر مادرش تغذیه شود. این مدت حداقل ۲۱ ماه ذکر شده است.

در واقع شیر دادن به کودک تنها از جنبه تغذیه‌ای اهمیت ندارد، هنگام شیر دادن از پستان مادر، تبادل عاطفی و تقویت روحی حادث می‌شود که اهمیت بسیار دارد، کودک صدای قلب مادر را می‌شنود و به عقیده دانشمندان شیر مادر کودک را شاد می‌کند و از نظر اخلاقی در او تاثیر مثبتی دارد. هنگام شروع شیر دادن مستحب است مادر وضو بگیرد و با نام خدا شیر دادن را آغاز نماید. در هنگام شیر دادن باید به کودک نگاه کرد، به او لبخند زد و در هر سنی که هست، با او به نرمی و ملاحظت صحبت کرد. بهتر است از هر دو پستان شیر داده شود و هر بار از یکی از آنها شروع کند. در مورد رژیم غذایی دوران شیردهی هم باید مادر تحت نظر یک متخصص تغذیه قرار گیرد. اطرافیان باید در دوران شیردهی همانند دوران بارداری ملاحظه مادر را بکنند زیرا حالات روحی مادر از طریق شیر به فرزندش منتقل می‌شود.

نامگذاری

انتخاب نام برای کودک يك فرایند بسیار مهم و حساس است و به هیچ عنوان نباید ساده از کنار آن عبور کرد. در روایات آمده است که نام نیکو از جمله وظایف اولیه والدین در قبال کودک است. حضرت باقر (ع) فرموده است که صادق‌ترین نامها، نامهایی است که بوی بندگی خدا می‌دهد و برترین نامها برای فرزندان مسلمان، نام انبیاء است.

ارزش فرزند در اسلام

فرزند چه دختر و چه پسر از بزرگترین نعمت‌های الهی است که خداوند به بندگان مؤمنش عطا می‌کند. در این رابطه آیات و روایات متعددی وجود دارد. از جمله امام موسی بن جعفر (ع) می‌فرماید: خوشبخت آن مردی که نمرود تا فرزندی از می‌فرماید: بیماری فرزند کفارهٔ خود دید (وسائل ج ۲۱ ص ۳۵۷) و امیرالمؤمنین گناهان پدر و مادر اوست. (همان منبع)

در اسلام سفارش بسیاری در خصوص محبت کردن و اظهار عشق و علاقه عملی و زبانی به کودک شده است. رسول خدا (ص) می‌فرماید: فرزندان را دوست بدارید و به آنان مهربانی کنید. (وسائل ج ۲۱ ص ۴۸۳). بعضی از مردم علاقه چندانی به فرزندان خود ندارند یا اگر هم دارند، فکر می‌کنند که نباید نشان بدهند. از معصومین روایت شده که باید فرزند را به کرات بوسید و او را نوازش کرد. از همان اولین لحظات تولد باید با عشق به نوزاد نگاه کرد و او را نوازش کرد و در آغوش گرفت و بوسید.

بخاطر اوضاع فكري زمان عرب جاهليت كه تولد فرزند دختر ، بسيار شرم‌آور بود و افراد از فرط خشم و اندوه نوزاد دختر بيگناه را در موارد زياده به گور مي‌كردند، اسلام در مورد فضيلت دختردار شدن و مراقبت از او سفارشهاي زيادي كرده است .

به طور كلي مرور منابع اسلامي نشان داد كه هر تصميمي خداوند براي بندهاش مي‌گيرد ، از روي درايبت و حكمت است و تجلي كرامت و حسن انتخاب اوست. خدا هر چه براي بندهاش بخواهد به مصلحت دنيا و آخرت اوست. بنده بايد در مقابل مشيت الهي تسليم باشد و اين تسليم بالاترين مرحله عبوديت است كه اخلاق انبياست. در سورة شوري آيات ۴۹ و ۵۰ آمده است كه پادشاهي ملك آسمانها و زمين تنها و تنها براي خداست . هر چه بخواهد مي‌آفريند و به هر كه بخواهد دختر و به هر كه بخواهد پسر مي‌دهد. يا در يك رحم دو فرزند يكي دختر و ديگري پسر قرار مي‌دهد ، هر كه را بخواهد عقيم مي‌گذارد و همانا خداوند دانا و توانا است .

ارزش فرزند در اسلام تا بدانجا است كه حتي كودك مرده ، جايگاه و مقامي شامخ نزد خداوند دارد و امام صادق (ع) فرموده است اگر طفلي بميرد، در برزخ به ابراهيم و ساره سپرده مي‌شود تا در دامان آنان تربيت شود و براي آخرت پدر و مادر ذخيره گردد. جايي كه طفل مرده اين همه براي انسان قيمت دارد ، كودك زنده‌اي كه بزرگ شود و در نتيجه زحمات والدين با وقار و با ادب و با ايمان گردد، براي انسان چه اندازه قيمت دارد؟ در اين رابطه دختر و پسر فرقي ندارد، منظور اولاد انسان است. خداوند در قرآن سورة انفال آية ۲۸ فرموده است كه فرزندان انسان براي انسان آزايش حقند ، اگر انسان در برابر اين آزايش و ابتلا سرفراز بيرون آمد و به وجود فرزندش خوشحال و راضي باشد، در تربيت ديني او بكوشد و وسائل ازدواجش را فراهم كند، احترام او را پاس بدارد ، در بزرگداشت وجود او و حق او اقدام نمايد، به اجري عظيم و ثوابي فوق‌العاده رسیده است. آية ۴۶ سورة كهف بيانگر اين مضمون است كه مال و فرزندان زينت زندگي است . كسي كه براي تربيت فرزند خود زحمت مي‌كشد و او را آشنائي با حق و انبياء و ولايت و قرآن بار مي‌آورد، اين عمل براي او باقيات صالحاتي بي‌نظير است .

در اين مورد دختر و پسر فرقي ندارد. آيا نسل پاك پيامبر اسلام از يك دختر باقي نماند؟ آيا مريم كبري براي والدينش باقيات صالحات نبود؟ چرا كسي بايد تصور كند كه فرزند پسر از دختر برتر است؟ آيا فرزند جز بر مبناي اراده خداوند دختر يا پسر مي‌شود؟ آيا جائز است كه انسان در مورد اراده خداوند قضاوت كند و بر آن خرده بگيرد؟ به پيامبر اسلام ، چهار اولاد ذكور به نامهاي قاسم، طيب، طاهر و ابراهيم عطا شد ولي براي تولد هيچ يك از آنان از جانب خداوند به وي تبريك و تهنيت گفته نشد و آيه‌اي هم در كلام‌الله مجيد به مناسبت تولد آنان نازل نگرديد. ولي وقتي فاطمه به دنيا آمد سورة كوثر نازل شد و بشارت خير كثير و نيكي دائم به پيامبر (ص) داده شد .

كرامت فرزند دختر تا حدي است كه مستحب است انسان اگر دختر ندارد ، دست نياز به جانب حق بردارد و از او تقاضاي يك دختر كند. رسول اكرم مي‌فرمايد : دختران چه خوبند ، مهربان و نرمخو ، مددكار و كاري ، انيس انسان با بركت و علاقه‌مند به پاكي‌زگي (وسائل ج ۲۱ ص ۳۶۲)

نكات مهمي كه در دوران شيرخوارگي بايد به آنها توجه كرد

در اسلام، سه دوره براي زندگي فرد در نظر گرفته شده است كه به صورت سه تا هفت سال ميباشد. در روايات آمده است كه كودك در هفت سال اول زندگي امير، در هفت سال دوم مطيع و در هفت سال سوم وزير است. دوران شيرخوارگي كه دو سال اول زندگي را تشكيل ميدهد در هفت سال اول يعني در دوران اميري قرار دارد. نكات مهمي وجود دارد كه بايد در اين

دوران به آنها توجه نمود چرا که دو سال اول زندگی، پایه‌های شکل‌گیری شخصیت کودک است و از این نظر بینهایت اهمیت دارد .

اسلام کودک را امانتی از جانب خداوند در دست والدین میداند و تربیت او را نیز بر ذمه والدین گذاشته است. سالهای اول زندگی کودک با مراجعه به متون اسلامی، دارای اهمیت بسیار زیادی است و توصیه‌های متعددی در این زمینه شده است. نیازهای اساسی کودک در این دوران از زندگی باید مورد توجه قرار بگیرند. یکی از مهمترین نیازهای کودک در دو سال اول زندگی نوازش و مهربانی است. درست مانند گیاه که برای زندگی به نور آفتاب محتاج است، کودک خردسال هم برای رشد کردن به نوازش و مهربانی والدین بویژه مادر خود نیاز دارد. بک نیاز اساسی دیگر کودک در این زمان، آرامش است. کودک حرکات تند و خشن را نمی‌پسندد و نسبت به هر نوع صدایی که آرامش او را برهم زند، واکنش منفی نشان می‌دهد.

والدین نباید در حضور کودک صدای خود را بلند کنند، حتی اگر خواب باشد. برای خوشحال کردن طفل باید در محل نگهداری او از رنگهای شاد و زنده و مناسب استفاده کرد. نیاز اساسی دیگر طفل در این سن، آزادی است. کودک باید در کشف دنیای جدید خود را آزاد احساس کند. والدین باید با نظارت به او اجازه دهند تا جایی که خطری برایش ندارد، همه چیز را تجربه کند و محیط پیرامون خود را کشف کند. کودک در دوسال اول زندگی نیاز مبرم به محافظت دارد. برای محافظت از طفل والدین هرگز نباید او را بترسانند یا تهدید کنند. کودک نیاز به یک خانواده صمیمی دارد، کودک از نخستین ماههای تولد با مشاهده میتواند درک کند که پدر محافظ و روزی آور خانواده است. اسلام بارها و بارها بر حلال بودن لقمه‌های که پدر به خانه می‌آورد و در دهان طفل خردسال خود میگذارد، تاکید میکند. والدین باید از بدو تولد کودک، حتی زمانی که او مفهوم کلمات را تشخیص نمیده، با وی با احترام و کرامت برخورد کنند تا بتوانند بعدها از کودک انتظار همین نوع رفتار را داشته باشند.

خصوصیاتی مانند اعتماد، گرمی و زودجوشی در چند ماه اول ایجاد می‌شوند. در این زمان است که باید با کودک ارتباط سالم و محبت‌آمیزی برقرار کرد. بسیار اهمیت دارد که والدین در هرکاری که برای کودک و در رابطه با او و در مقابل دیدگان او انجام می‌دهند، مطمئن، سازنده و مثبت باشند. لبخند زدن، مهم ترین ابزار والدین برای ابراز محبت به کودک و نشان دادن خشنودی و رضایت و شادی به اوست. بعد از لبخند زدن، صدا و لحن گفتگو با کودک این تاثیر را دارد. حتی زمانی که به نظر می‌رسد کودک هیچ معنایی را درک نمی‌کند، والدین هنگام سروکار داشتن با کودک باید مدام با او صحبت‌های خوشایند داشته باشند، برایش شعرهای کودکانه بخوانند و با لحن شادی با او صحبت کنند. تماس بدنی با کودک در این سن نیز بسیار اهمیت دارد. گرمای وجود مادر، نزدیکی و بوی بدن او از نظر عاطفی برای کودک بسیار مهم است.

محبت و علاقه درخواست طبیعی کودک است و از راه آن باید چشمش به دنیای آینده روشن شود. محبت نیاز اساسی طفل برای ادامه حیات و رشد سالم جسم و روان می‌باشد. نوع محبتی که فرزند می‌طلبد، با سایرین فرق دارد. محبت والدین می‌تواند تعیین کننده سرنوشت کودک باشد، بر اساس بررسیها، یکی از عواملی که به هنگام بیماری در درمان طفل موثر است، مهر و محبت والدین می‌باشد. فقدان محبت زمینه‌ساز معضلاتی چون بی‌اشتهایی، بی‌خوابی و بدخوابی، شب‌ادراری در سنین بالاتر، اداو اطوارهای ناهنجار برای جلب توجه، دروغ‌گویی بیمارگونه، دزدی، اضطراب، افسردگی، پرخاشگری و بسیاری مشکلات دیگر می‌شود.

از سوی دیگر افراط در محبت منجر به پیدایش عقده حقارت می‌شود. اطفالی که بیش از حد توجه و محبت می‌بیند لوس و از خود راضی بار می‌آیند و بعدها در مقابله با مشکلات زندگی ناتوان می‌مانند. این کودکان تبدیل به بزرگسالانی دیکتاتور و از خود راضی می‌شوند که نمی‌توانند با اطرافیان خودارتباط خوبی برقرار کنند چون از همه طلبکار هستند. آنها هرگز احساس مسئولیت نخواهند کرد و رشد عقلی مناسب سن خود نخواهند داشت. محبت کردن به کودک خردسال شرایطی به این قرار دارد:

۱- میزان محبت باید متناسب با سن کودک باشد.

۲- محبت باید صادقانه باشد، کودک خیلی زود تظاهر را تشخیص می‌دهد.

۳- محبت به کودک نباید با تطمیع و رشوه همراه باشد.

۴- محبت باید به جا و به موقع باشد. کار خوب باید بلافاصله تشویق شود.

۵- مهرورزی باید بیشتر عملی باشد تا زبانی. در عمل باید به کودک مهرورزی کرد.

۶- محبت بیش از حد نباشد. هنگام رفتار اشتباه به کودک اخم کردن هیچ ضرری ندارد.

۷- محبت طوری نباشد که اثر سوء داشته باشد.

۸- محبت بدون قید و شرط نباشد. به خاطر زیبایی، شیرین‌زبانی، باهوشی و استعداد و غیره نباشد.

آثار روانی محبت در دو سال اول زندگی عبارتند از سازندگی شخصیت کودک، ایجاد روح همکاری و تعاون و نیکی کردن در او، پایبندی کودک به زندگی و اخلاق در بزرگسالی، رشد خصوصیات مانند بخشندگی، تحمل و شکیبایی در سنین بالاتر، جلوگیری از کینه‌توز شدن کودک، رشد هوشی کودک، رشد اعتمادبنفس و عزت نفس در کودک. آثار جسمی محبت در دو سال اول هم این است که کودکان محبت دیده سالمتر از کودکان محروم از محبت هستند.

پدر و مادر ضمن محبت کردن به کودک باید از او هم توقع محبت داشته باشند و حس رافت و محبت را در حین بازی و ارتباط با دیگران در او پرورش دهند. محبت کردن خاص یکی از والدین نیست و هر دو باید در این راه تلاش کنند. مهرورزی والدین نباید مانعی برای تربیت کودک محسوب شود و باید‌ها و نباید‌ها باید جای خاص خود را داشته باشد.

رفته رفته با بزرگ شدن کودک، شخصیت متمایز او آشکار می‌شود. در این زمان می‌توان آثار ابتدایی از خصوصیات مانند جدی بودن، حساس بودن، استقلال، اجتماعی بودن، تحریک پذیری، لجاجت، مصمم بودن، تمرکز، کنجکاو، صبور بودن یا ناشکیبایی را در او مشاهده کرد. در این دوران والدین باید انعطاف پذیر باشند. هرگز نباید با کودک لج کرد و به او زور گفت. هرگز نباید یک رابطه منفی با او برقرار کرد. کودک را باید بدون قید و شرط، همانگونه که هست پذیرفت تا یاد بگیرد دیگران و خود را دوست داشته باشد.

اعتمادبنفس و عزت نفس دو مشخصه بسیار مهم در انسان هستند که قدرت بسیار زیادی در تعیین میزان خوشبختی و موفقیت او در تمام عمر به شمار می‌روند. پایه‌های این دو مفهوم در دو سال اول زندگی پی ریزی می‌شود و هر دو در گرو رفتار صحیح والدین است. اگر والدین به اندازه کافی به کودک محبت کنند و فرصتهای چالش انگیزی در اختیار او قرار دهند و عشق بدون قید و شرط خود را نثار او نمایند، مسلماً کودک هم به خودش اعتماد خواهد داشت و هم خودش را دوست خواهد داشت. وجود این دو احساس در هر انسانی اهمیت کلیدی در کل شخصیت او و طرز زندگی کردنش دارد. تحقیقات نشان داده است که بیشتر افراد خلاق و فاسد از این دو خصوصیت برخوردار نیستند و مطالعات بیشتر نشان از رفتارهای غلط والدین با آنها در سالهای اولیه زندگی داشته است.

می‌توان به کودکی که حتی فقط می‌تواند بنشیند یا حداکثر سینه خیز برود، آموخت که با مشکلات دست و پنجه نرم کند. به این ترتیب که به او اجازه داد، اسباب‌بازی را که می‌خواهد با تلاش و حرکت به دست آورد، نه اینکه مادر مسیر نگاه فرزند را دنبال کند و هرچه خواست به دست او بدهد.

بازي در اين سن ، مهمترين كار كودك است. پياژه مي‌گويد بازي مهمترين فصل كتاب كودكي است. مادران و پدران نبايد صرفا به رفع نيازهاي فيزيكي كودك بسنده كنند و باقي اوقات روز ، او را به حال خود رها كنند. والدين مي‌توانند با مطالعه و مراجعه به روانشناس تربيتي ، بازيهاي مناسب هر سن را فراگرفته و با كودك انجام دهند. بازي ممكن است در نظر والدين فقط وسيله‌اي براي گذران وقت باشد ولي براي كودك اهميتي همانند شغل بزرگترها و شايد از آن هم بيشتر داشته باشد.

موفقيت تأثير بسيار زيادي در رشد اعتمادبنفس و ايجاد خودپنداره مثبت دارد. بازيهاي دوران كودكي را بايد طوري ترتيب داد كه كودك با تلاش خود موفق شود و احساس غرور و رضابت كند. بايد به كودك كمك كرد تا به دنبال فعاليتهاي جديد باشد ، منظور فعاليتهايي است كه باعث مي‌شوند او مستقل و متكي به نفس ، با جرات و جسور و آماده قبول مسئوليت شود. در بي هر موفقيتي بايد كودك را با لبخند و كلام تشويق كرد. تمامي اين اقدامات از طريق بازي ممكن است .

بازي با كودك مي‌تواند زمينه ساز آموزشهاي اخلاقي و اجتماعي به او باشد. بازي عامل پيشرفت و رشد خلاقيت ، شعور و رشد اجتماعي و عاطفي است. به واسطه بازي با ديگران ، كودك مشاركت و همكاري و داد و ستد و خوشرفتاري را مي‌آموزد. بازي كردن با كودكان در سنين زير دو سال ، باعث رشد قدرت تمرکز حواس در او مي‌شود كه در موفقيتهاي تحصيلي آتي ، نقش اساسي دارد .

همة كودكان در هر سني نيازمند بازي هستند. حتي كودك نوزاد از تكان تكان خوردن يك جغجغه رنگي در مقابل ديده‌گانش هم لذت مي‌برد و هم مي‌آموزد. كودك يك ساله بلد نيست به تنهائي بازي كند . او در اين سن نياز به اسباب‌بازيهاي چالش انگيز و رنگارنگ و ايمن به علاوه يك بزرگسال براي همراهي در بازي دارد. اسباب‌بازيهاي كه كوكي و برقي هستند ، در عين گراني ، اثرات تربيتي معكوسي بر كودك دارند و مانع رشد هوشي او مي‌شوند. اسباب بازي بايد به گونه‌اي باشد كه كودك را به حركت وادارد نه اينكه او را مات و مبهوت به جاي خود ميخكوب نمايد .

كودكي كه از بازي منع شود ، در زمينه رشد با مشكلاتي مواجه خواهد شد و به قولي هرگز به طور كامل و منطقي بزرگ نخواهد شد. كودك عاشق بازي است و حتي در بستر بيماري سخت نياز خود به بازي را فراموش نمي‌كند. رسول اكرم سفارش کرده‌اند كه هر كس كودكي دارد ، بايد در ساعاتي از روز خود نيز كودك شود و با او بازي كند. بازي با كودك خردسال نبايد منحصر به مادر باشد. پدر هم در مراجعت از محل كار ، پس از استراحت بايد حتما اوقاتي از روز را به بازي با كودك بگذراند. يكي از محبوب‌ترين بازيها نزد كودكان بويژه فرزندان پسر ، كشتي گرفتن با پدر است .

بازي كردن با كودك براي والدين هم فرصتهايي پديد مي‌آورد. بازي حتي در سنين بسيار پايين ، باعث مي‌شود والدين بتوانند كودكان را بشناسند و ويژگيهاي شخصيتي آنان را مورد بررسي قرار دهند. اگر كودكي در خانه همبازي نداشته باشد ، وظيفة والدين سنگين‌تر مي‌شود و بايد وقت بيشتري را صرف كودك و بازي با او بنمايند. يكي از بهترين انواع بازي كه باعث رشد خلاقيت و اجتماعي شدن در كودك مي‌شود، بازيهاي نمايشي است كه در آنها مثلا كودك در قالب نقش مادر يا پليس و غيره مي‌رود. اين بازيها در انتهاي سال دوم كودكي امكان پذير است.

از زمان ۹ ماهگي كودك در استفاده از اشياء اداي بزرگترها را در مي‌آورد و نشان مي‌دهد كه آنها را شناخته است. از سن ده ماهگي كودك شروع به وانمودسازي مي‌كند و هنگامي كه مثلا يك فنجان خالي را به دهان مي‌برد، مي‌فهمد كه در آن چيزي نيست و دارد بازي مي‌كند. از سن ۱۲ ماهگي كودك ديگران را در بازي خود سهيم مي‌كند و مثلا عروسكش را به تقليد از مادر تيمار کرده و بعد به آغوش مادر مي‌دهد. از سن ۱۸ ماهگي كودك مي‌تواند بازي براي خود طراحي كند. مثلا هنگامي كه اطوي اسباب‌بازي را پيدا كرد بنديال تکه‌اي لباس يا پارچه براي اطو زدن آن مي‌گردد. يا عروسكش را برمي‌دارد و بعد بنديال شانه براي موهاي آن مي‌گردد. بعد عروسك را مي‌نشانند و جلويش ظرف غذا مي‌گذارد .

كودك در سنين مختلف نيازمنديها و سلايق گوناگون دارد. بر حسب نياز و سليقه او بايد در هر سني ، اسباب بازي مناسب را در اختيارش قرار داد. در بدو تولد بهتر است اسباب‌بازيهاي گردان و بزرگ كه رنگهاي شاد و درخشان دارند به بالاي سر كودك آويخت و گاه و بيگاه كه كودك بيدار است با تكان تكان دادن آنها، صدايشان را براي كودك درآورد. از تولد تا ۹ ماهگي مي‌توان براي كودك جغجغه، اشيائي رنگارنگ ، قوطي‌هاي رنگين كوچك و متوسط، توپ پلاستيكي با رنگ روشن، توپ نرم پارچه‌اي غير كركي، عروسك پلاستيكي ، اسباب‌بازيهاي شناور براي اوقات استحمام آماده كرد. اسباب‌بازي كودك

خردسال باید رنگی، غیر قابل شکستن، بدون زاویه تیز، تمیز، غیر قابل بلعیدن و قابل شستشو باشد. اسباب‌بازی‌هایی که احتیاج به بستن و باز کردن دارند، بسیار مناسب‌تر از اسباب‌بازی‌های برقی و کوکی هستند. اگر آینه شکنی را بتوان در محل بازی کودک نصب کرد تا خود را در آن ببیند بسیار مفید است.

یکی از مواردی که در دو سال اول باید در کودک رشد داده شود و در موفقیت‌های آتی او بسیار تعیین کننده می‌باشد، خلاقیت است. خلاقیت بر خلاف هوش کاملاً قابل پرورش است و شامل فعالیت‌های نوآورانه و مبتکرانه از سوی فرد می‌باشد. ضرورت اساسی خلاقیت، تخیل است. به بهره‌گیری از تخیل، که نوعی تفکر آزاد است، دنیای بزرگ و پهنای در مقابل دیدگان فرد گشوده می‌شود و او قادر خواهد بود آزادانه خیال پردازی کند. از جمله بهترین ابزارها برای رشد خلاقیت کودک، بازی‌های خلاق است. برای رشد خلاقیت در کودک باید او را از سنین خردسالی نسبت به محرک‌های محیطی حساس کرد. باید اجازه داد کودک در حال بازی اشیاء را دستکاری کند. بهترین اسباب‌بازیها، اسباب‌بازی‌هایی هستند که از هم جدا می‌شوند. از تحمیل یک الگوی خاص برای کاربرد اسباب‌بازی باید خود داری کرد. اعمال خلاق کودک باید تشویق شود. می‌توان برای تفکر خلاق کودک ضرورت‌هایی ایجاد کرد.

رشد شوخ طبعی در کودک به خلاقیت او کمک می‌کند. کودکان خلاق همیشه از میان کودکان شادی که خود را دوست دارند، برمی‌خیزند. رفتن به دامن طبیعت در رشد خلاقیت کودکان حتی در سنین زیر دوسالگی، موثر است. بهتر است هر هفته لااقل یک بار کودک را به پارک برد تا با طبیعت آشنا شود و به محض اینکه توانست راه برود، به بازی در دامن طبیعت بپردازد. بازی‌هایی مانند شن بازی (در صورتی که تمیز باشد) آب بازی و غیره به رشد خلاقیت کودک می‌انجامد. رفتن به بیگ نیک و مسافرت برای رشد اجتماعی و خلاقیت کودک بسیار مفید است.

هنگام بازی، نباید کودک را محدود کرد و مانع او شد، مثلاً نباید به زور او را بلند کرد و به حمام برد. به جای اسباب‌بازی‌های پیچیده و پر زرق و برق بهتر است اسباب‌بازی‌های ساده‌ای که بتواند قوای تخیل کودک را بکار گیرد برای او تهیه کرد. هنگامی که کودک به تقلید از والدین خود کارهایی مثل گردگیری و جارو کردن را انجام می‌دهد، نباید مانعش شد و حتی باید تشویقش کرد. فعالیت‌های هنری برای رشد خلاقیت و تخلیه انرژی و احساسات کودک بسیار مفید است. کارهایی مثل نقاشی با انگشت، نقاشی با قلم‌مو و با اسفنج و غیره در این زمینه خیلی خوب است.

داستان خواندن و قصه‌گویی به رشد تفکر خلاق کمک شایانی می‌کند. کتاب‌های داستان باید برای رده سنی کودک مناسب باشد و انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان بسیار مفید می‌باشد. در اواخر دوره شیرخوارگی که کودک قادر به صحبت کردن است، می‌توان قصه‌ای را تا نیمه برای کودک تعریف کرد و سپس از او خواست بقیه‌اش را تکمیل نماید.

نبايد کودکان را به صرف ساکت ماندن جلوی تلویزیون و ویدیو رها کرد. اصولاً نباید کودک را به تماشای طولانی تلویزیون عادت داد.

برای اینکه کودک آداب صحیح صحبت و معاشرت را بیاموزد، در همین سنین باید با او با احترام رفتار کرد. هرگاه کودک چیزی به دست والدین داد باید از او تشکر کرد و اگر چیزی از او می‌خواهند باید به صورت خواهش باشد. اگر والدین اشتباهی کردند، مثلاً چیزی از دستشان افتاد باید به کودک بگویند ببخشید تا یاد بگیرد به موقع طلب پوزش کند. رسول اکرم (ص) فرموده خدای رحمت کند کسی را در نیکی و نیکوکاری به این ترتیب فرزند خود را یاری می‌دهد:

- ۱- آنچه کودک در حد قدرت خود انجام داده از او بپذیرد.
- ۲- او را به گناه و طغیان وادار نکند.
- ۳- به او دروغ نگوید و در برابر او مرتکب اعمال احمقانه نشود. (حدیث تربیت ص ۱۰۷)

منبع: امور زنان و خانواده شرکت آب منطقه ای سیستان و بلوچستان